

УДК 39(574=161.2):316.347:323.15

DOI <https://doi.org/10.15407/nte2019.06.014>**ЧЕРНІЄНКО ДЕНИС**

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії держави Комітету науки Міністерства освіти і науки Республіки Казахстан (Нур-Султан)

CHERNIYENKO DENYS

a Ph.D. in History, a senior research fellow at the Institute of State History of the Committee of Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan (Nur-Sultan)

Бібліографічний опис:

Чернієнко, Д. (2019) Українці Казахстану: історія формування та етнокультурні особливості національної меншини. *Народна творчість та етнологія*, 6 (382), 14–28.

Cherniyenko, D. (2019) Ukrainians of Kazakhstan: History of Formation and Ethno-Cultural Features of the National Minority. *Folk Art and Ethnology*, 6 (382), 14–28.

УКРАЇНЦІ КАЗАХСТАНУ: ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ТА ЕТНОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ

Анотація / Abstract

У статті розглянуто історію формування українського населення Казахстану, звернено увагу на основні міграційні етапи, що були зумовлені певними соціально-економічними та політично-ідеологічними чинниками свого часу. За даними переписів населення наведено пікові статистичні показники, проаналізовано сучасний стан, який демонструє стрімке зменшення чисельності українців у Казахстані, пов'язане з міграційними, етнодемографічними, етносоціальними та асимілятивними процесами. Задля характеристики основних рис традиційної національної культури залучено дані провідних українських учених – В. Білецької, О. Бежковича, які першими з наукового погляду досліджували життя та побут переселенців у 1920-х роках. Зазначено, що українці в Казахстані зберігали деякі етнографічні особливості до середини ХХ ст. й навіть пізніше, що проявлялося в житлі, одязі, кухні, обрядах тощо. Вагомим складником асиміляційних процесів є мовна асиміляція: за даними перепису 2009 року українську мову рідною вважають 15,8 % українців Казахстану. На основі статистичних матеріалів також наведено загальну соціальну картину сучасної національної меншини. Діяльність існуючих на сьогодні в Казахстані українських етнокультурних центрів, громадських об'єднань і товариств спрямована на збереження етнічної самобутності, найвиразніших рис національної культури. Водночас важливе значення має історичний досвід і сучасний стан етнокультурної взаємодії українського і казахського народів, яка сягає свого початку ще від часів перших переселенців. Чимало джерел надають свідчення, що між казахами та українцями встановлювалися переважно дружні стосунки. У повсякденному побуті це проявлялося в запозиченні різних господарських традицій і знань, міжетнічних шлюбах, оволодінні мовами. Наприкінці зроблено висновки, що науковий досвід вивчення українців Казахстану не є достатнім і належним як для такої досі численної національної групи. Стрімке зникнення автентичної культури та активні асиміляційні процеси роблять досить актуальним проведення насамперед етнографічних, етносоціальних та етнодемографічних досліджень.

Ключові слова: асиміляція, етнокультура, ідентичність, Казахстан, міграції, національна меншина, переписи населення, переселення, українці.

The history of formation of the Ukrainian population of Kazakhstan is considered in the article. Attention is paid to the main migration stages, determined by certain social-economic and political-ideological factors of their time. According to the data of population censuses, the peak statistical indices are given, the current state of affairs is analyzed, showing a rapid decrease of Ukrainians number in Kazakhstan. It is connected with migration, ethno-demographic, ethno-social and assimilative processes. The researches of leading Ukrainian scientists V. Biletska, O. Bezhkovych are attracted to characterize the main features of traditional national culture. V. Biletska and O. Bezhkovych are the first who have studied the resettlers life in the 1920s from the scientific point of view. It is noted that Ukrainians in Kazakhstan have preserved some ethnographic features till the middle of the 20th century and even later, that is shown in housing, clothes, cuisine, rituals, etc. Linguistic assimilation is a significant component of substantial assimilation processes. According to the 2009 census, 15.8 % of Ukrainians in Kazakhstan consider the Ukrainian language as their native one.

Also an overall social picture of modern national minority is proposed on the basis of statistical materials. The activity of existing for today Ukrainian ethno-cultural centres, public associations and communities in Kazakhstan is aimed at the preservation of ethnic originality, the most distinct features of national culture. At the same time, historical experience and the current state of ethno-cultural interaction between the Ukrainian and Kazakh people are of great importance. It dates from the time of the first settlers. Many sources provide evidences that relations between Kazakhs and Ukrainians have been established as mainly friendly. In everyday life it has been shown in the adoption of various household traditions and knowledge, inter-ethnic marriages and languages mastering. Finally, it is concluded that the scientific experience of studying of Ukrainians of Kazakhstan is not sufficient and appropriate for such a large national group. The rapid disappearance of authentic culture and active assimilation processes make ethnographic, ethno-social, ethno-demographic studies extremely relevant.

Keywords: assimilation, ethnic culture, identity, Kazakhstan, migrations, national minority, population censuses, resettlement, Ukrainians.

Республіка Казахстан належить до низки країн світу, в яких мешкає найбільш численне українське населення, поступовий процес формування якого тривалий час залежав не стільки від природних внутрішньоетнічних, скільки насамперед від зовнішніх господарсько-економічних та соціально-політичних процесів, що відбувалися спочатку в Російській імперії, згодом – у Радянському Союзі, а сьогодні – у сучасному Казахстані. Науковий інтерес до цієї частки світового українства посилюється в літературі новітнього (пострадянського) часу в контексті загальної проблеми «східної діаспори». До вивчення деяких історико-географічних, етнодемографічних і соціокультурних аспектів в українській науці 1990–2010-х років звертались І. Винниченко, В. Євтух, Ф. Заставний, А. Зубик, В. Карпенко, С. Лазебник, Л. Мазука, В. Наулко, А. Попок, В. Сергійчук, В. Трощинський, А. Чабан, С. Чорний, А. Шевченко та ін. Не оминали увагою історію українців і казахські вчені. Як приклади цікавих історичних, краєзнавчих, демографічних розвідок, можна навести праці М. Алексеєнка, Ж. Аубакірової,

О. Макаренка, А. Маханової, А. Жаркенової, З. Кабульдінова, Т. Камалджанової, А. Польшакова, Т. Чернеги, П. Черниша, Р. Шаймуханової та ін. Указані роботи дають змогу відносно чітко уявити причини, хронологічні рамки, хід, склад учасників, результати основних етапів переселенського руху, етнодемографічні зміни і тенденції.

Про «перших українців» на теренах сучасного Казахстану зазвичай ідеться, починаючи від другої половини XVIII ст., коли Російська імперія суттєво розширювала сферу свого державного впливу на казахські степи. Відомо, що саме ці території було використано, за указом Катерини II, для заслання учасників народно-визвольного повстання 1768 року («Коліївщина»). Сюди ж було вислано частину запорізьких козаків після зруйнування Запорізької Січі в 1775 році [9, с. 70; 15, с. 3]. Зазначені виселення мали примусовий характер. Утім, вихідці з українських земель могли з'являтися тут, імовірно, і раніше – у XVI–XVII ст., коли окремі козаки («черкаси») перебували у складі загонів військових експедицій з підкорення Уралу та Сибіру. Згодом вони брали

участь у будівництві перших військових укріплень – системи степових фортець, що їх через природні умови в народі називали «Гірка лінія» (бо розташовані вздовж численних озер з гірко-солоню на смак водою), на кордонах з історичними казахськими землями. Тому варто зазначити, що роль і участь українського козацтва в ранній період колонізації Заураля й Південного Сибіру залишаються ще недостатньо дослідженими.

Переселення в казахські степи вихідців з України впродовж XIX ст. було пов'язане з реалізацією царським урядом політики військово-козачої та господарської селянської колонізації території Казахстану. У 1822 році наказ імператора Олександра I дозволив державним селянам Європейської частини перебиратися на вільні землі в Сибір. Здебільшого вони потрапляли до складу Сибірського козацького війська (Тоболо-Ішимська лінія та ін.) на службу або для господарського обслуговування фортець. Утім, у першій половині XIX ст. переселенський рух ще не мав потужного розмаху. Він значно посилюється в другій половині, після скасування кріпацтва (1861), уведення «Тимчасового положення» 1868 року, відкриття Сибірської (1894) та Ташкентської (1888–1906) залізниць і Транссибірської магістралі (1891–1916). Казахстан поступово набуває «українського обличчя», бо на кінець XIX ст. в межах Акмолінської, Семипалатинської, Уральської і Тургайської областей з'явилося понад 500 поселень, що були засновані переселенцями з Європейської частини Російської імперії. Так у Степовому зауральському краї формується українська національна меншина, яка поряд з освоєнням землі переносить сюди національні традиції [10, с. 16].

У пошуках вільних земель до Казахстану почали масово прибувати українські селяни, вихідці з Київської, Волинської, Катеринославської, Подільської, Полтавської, Таврійської, Харківської, Херсонської та Чернігівської губерній, тобто переважно жителі Лівобережної України. Ось, напри-

клад, як описують свою подорож і влаштування полтавські ходоки, які прямували 1906 року в район Семиріччя (південний схід Казахстану): «...побачивши німецькі висілки станиці Костянтинівської, стали дивуватися: “Еко диво! Земля нерівна, жовта, а соломи багато, та й просо таке, хоч би у нас”. Пшеничне поливне поле викликало захоплення: “Чудеса, та й годі, як би самі не побачили, ніяким агрономам не повірили б”. У тій же станиці розшукали своїх малоросів...: “Вдома голодували, а тут все придбали. І скотина є, і коні, і свині і птиця, а хліб самі бачите який”. За Чимкентом потягнувся ряд селищ... Про те, як живуть селяни в цих селищах, можна судити хоча б тому, що майже всі хати тонуть в садах і зелених левадах, у яких жовтіють скирти хліба, соломи і стоять запаси сіна. Живуть в них переселенці, і 90 % з них – малороси різних губерній. Але половина цих малоросів сидить без землі або ж має незначні наділи, тому змушені наймати землю у киргизів...» [5, с. 62–66].

У той час переселенці осідали переважно на територіях Північного та Центрального Казахстану (сучасні Акмолінська, Актюбінська, Костанайська, Західно-Казахстанська, Північно-Казахстанська та Східно-Казахстанська обл.). Вони зазвичай добре орієнтувалися в нових географічних умовах, мали особливу «чуйку», завдяки чому обирали найкращий для облаштування степовий район. Села, що засновували українці, часто залишали назви місць виходу (Новоукраїнка, Полтавка, Тавричанка, Чернігівка тощо). Окремі групи оселялися на південному сході, у тому числі поблизу фортеці Верний (тепер – Алмати). Загалом у XIX ст. серед переселенців з України понад 87 % були селяни, близько 5 % – козаки, решта – міщани [8, с. 7]. За першим загальним переписом Російської імперії 1897 року, «малоросів» в Акмолінській адміністративній області було 51 103 особи, у Семиреченській – 18 611 осіб, Тургайській – 4588, Семипалатинській – 3257, Уральській – 2959. Тобто, залежно від порівняння колишніх та сучасних кордонів,

ідеться про кількість населення (за різними даними) від 80 до 120 тис. осіб. Отже, до кінця XIX ст. в результаті цілеспрямованої колонізаційної політики царату на території всього Казахстану відбувається подальше збільшення чисельності європейського (насамперед слов'янського) населення. Якщо в другій половині XIX ст. селянські міграції мали як організований, так і стихійний характер, то від початку XX ст. цей процес стає планомірним і цілеспрямованим через діяльність Переселенського управління і банків, які надавали необхідні кредити. У Казахстані були ще й свої особливості, бо «вільні» землі з'являлися і як результат насильницького вилучення «надлишків» земель у казахських волостях, що мали в основному скотарську спеціалізацію [12].

Пікових значень масові міграції українців до Казахстану набули під час Столипінської аграрної реформи на початку XX ст. (1906–1917), коли кількість переселенців збільшилася майже в сім разів і становила вже понад 700 тис. осіб. Відповідно питома вага українців у загальному населенні Казахстану зростає від 1,9 % у 1897 році до 10,5 % у 1917 році (у 5 разів) [21]. Між переписами 1897 і 1926 років українські переселенці склали 35,6 % від усіх новоприбулих у Казахстан. Тоді переважна більшість із них мешкала в Акмолінській і Тургайській областях, де українці становили близько чверті всього населення. У роки революції й громадянської війни 1917–1922 років інтенсивність переселень почала спадати. Згідно з даними Всесоюзного перепису населення 1926 року, чисельність українського населення в Казахстані збільшилася ще на 150 тис. жителів і складала понад 860 тис. осіб (13,8 % від загальної кількості населення, 97 % з них – селяни).

Українці становили більшість населення північних регіонів Казахстану на території так званого Сірого клину, що простягалася на відстань близько двох тисяч кілометрів, починаючи від Оренбурга (столиці Казахстану в 1920–1925 рр.) до Алтаю. У дея-

ких північних та південно-східних регіонах КазАРСР (з 1936 р. – КазРСР) частка українців становила 30–40 % від усього населення, а в окремих волостях – до 50–70 % [11, с. 15]. У районах компактного проживання українців поживався національно-культурний рух, процес українізації. На рубежі 1920–1930-х років українською мовою мали навчати в понад 400 школах; майбутніх учителів готували в Актюбінському педагогічному технікумі, Кустанайському педагогічному інституті (на українському відділенні). Велася робота з видання українською мовою підручників, газет, також українською велося діловодство в місцях, де компактно мешкало й кількісно переважало українське населення [11, с. 15–16]. Проте пік цих ініціатив припав на 1930–1932 роки, і вже до середини 1930-х років політика українізації в СРСР, зокрема в Казахстані, була швидко згорнута – у школах в українських селах почали викладати російською, українські газети закрили.

На нових землях перші українські селяни-переселенці осідали, як правило, компактними моноетнічними групами, засновуючи хутори й поселення між казахськими аулами й російськими селами. Етнограф і фольклорист В. Білецька, котра після революції 1917 року безпосередньо стежила за життям переселенців у Північному Казахстані (Акмолінська область, район міста Кокшетау), зазначала, що серед них були нащадки найманців по панських економіях, колишні батраки, заробітчани, у кого не згасала мрія про власний куток і шматок хліба зі свого лану, через що вони мандрували в пошуках щастя в далекі краї. Становище переселенців не скрізь було однаковим – одні добре обжилися і стали заможними, інші збулися останнього й хотіли повернутися додому. Далі наведемо найбільш виразні уривки зі спостережень В. Білецької: «Селилися в такий спосіб. На певній ділянці, яку переселенське управління визнавало придатною для поселення, планувалося майбутнє село з рівними вулицями та великою площею для базару, школи й інших громадських установ.

Ранньою весною група переселенців збиралася на місці майбутнього селища, правили молебень і ставили високого дерев'яного хреста, біля якого потім мали будувати молитовну хату. Новоприбулі будували земляні хати – “пластунки”. Для цього плугом знімали верхній шар неораного ґрунту без твердих, порослих травною кавалків, клали стіни. Це невеличка хата на сохах, які були приблизно на пів метра вищими від стін. На сохи клали міцний сволок, на нього “сволочки”, а на них зверху очерет або гілля. Тоді насипали землю, що поростала травною. Робили одне або два віконця, двері (просто на двір без сіней); варисту піч будували з невипаленої цегли. Дідівська скриня (її всякий переселенець намагався привезти) заступала стіл. До однієї зі стін хати “глаголем” (господарські споруди ставили під прямим кутом до житлової хати, тобто виходило як літеру “Г”), а іноді й “покоюм” (продовження хати однією лінією) прибудовували помешкання для худоби. Переселенці брали із собою з рідного краю “землицю”, яку берегли як святощі: її сипали під нову хату, у воду нового викопаного колодязя і в домовину. Найкраща “пластунка” годилася для проживання на 3–4 роки, потім вже треба було думати про постійне житло.

Переселенців переслідували проблеми: передчасні морози вже в серпні, посуха, відсутність інвентарю, суворі зими з грізними буранами. Уже в жовтні треба було вдягатися в кожухи, важкі піми (повстяники) й хутрянні капелюхи. Бувало, що новоприбулі переселенці, хто вже мав тут родичів і знайомих, приписувалися до них, уникаючи ще незаселених ділянок. Поки таких переселенців було небагато, то легше було вирішувати питання: нові ставили “обществу” гарний могорич, давали незначну суму грошей, 100 крб. у громадський капітал, писали відповідний наказ, і нову родину приписували до цього села. Згодом переселенські органи забороняли таку прописку.

Обжившись на новому місці, будували постійні хати – дерев'яні на великоруський

взірець, а саманні мали українські ознаки. Дехто з українців захоплювався садками. Невеличкі палісадники біля хат зеленими плямами веселили око серед одноманітних темно-сірих будівель. Для оселі був поширений так званий критий двір. Це низка повіток під однією покрівлею із соломи в натруську. Суворі зими з морозами до 40° та буранами переконали переселенців в доцільності побудови для худоби саме такого двору. Двори були неоднаковими, залежали від кількості худоби. За критим двором часто будували лазню. Українці запозичили від сибіряків білі (не курні) лазні, які топили щосуботи. Підлогу в лазні робили, настилаючи на землю дошки, яких не прибивали. Сюди виливали брудну воду, що не стікала нікуди, її вбирала земля. Милися часто без мила, лише березовими віниками, тому й не дивно, що хоч лазень було багато, проте поширювалася короста. На третьому дворі біля лазні або за нею розміщувалися невеличкі городи, де садили огірки, редьку, соняшник і квіти. Городи з капустою, цибулею та іншою городиною часто були далеко від дворища. Городини вживали небагато. Ворота здебільшого будували з міцного дерева й оздоблювали складною (оригінальною) різьбою. Біля хат часто чіпляли дерев'яні шпаківні. У середині хати білили крейдою або фарбували місцевою жовтою глиною (іскристою), бо в ній були дрібки слюди. Чисту половину будинку часто обклеювали шпалерами. Комин труби-голанки вгорі завішували білими занавісками, у кутку висіли образи з лампадкою, у вікнах виднілися квітки в горщиках. Стояли прості дерев'яні меблі, скриня, вкрита килимом, а інколи й українською плахтою. Там, де лише одна хата, крім лав, столу та невеличкого мисника, меблів не було. Асимілюючись із місцевим населенням, переважно із сибірськими козаками, мовою, одежею, будовою житла та звичаями, українці своє походження стверджували лише в деяких галузях матеріальної культури, де дотримувалися технічної термінології. Наприклад, колодязний журавель мав “соху”

та “очип”; український цїп зберігав назву своїх частин (“цїпильно”, “бич”, “каница”, “ушивальник”); зберегло свою назву й “жлукто”; “кресало” витїснило “огниво”. Воловий драбинчастий віз (гарба, по-місцевому “ридван”) також мав українські назви частин – “підгерсть”, “вімо”, “люшня”, “хлопчик” та ін. Через економічні умови українці не мали змоги влаштувати власне виробництво, пристосовуючись до місцевих особливостей. Так, поширені у вжитку “корневі”, або “косящаті”, колеса робили із чотирьох заокруглених шматків березового кореня замість гнучого обіддя.

Одягалися українці в Казахстані переважно на сучасний лад, хоча дещо залишилося зі стародавнього (наприклад, полтавського) – форма очіпків і шапок, свита на три “вуси”. На весілля жінки часто вбиралися в українську одіжку, що зберігалася у скрині. Надівали вишиті сорочки, плахти, крайки, парчеві очіпки. Штани, спідниці, ковдри на ліжка досить часто виготовляли з домотканого сукна. На вулиці біля хат лежали товсті колоди, де вечорами та у свята збиралася “вулиця”. Комин і скло біля ліжка часто розмальовували на зразок килима. Щодо всяких побутових господарських речей, то тут мішанина українського побуту з великоруським. З українського були вишивані рушники на образах, свїчада на стінках, смушеві шапки, дерев’яний посуд (бодні, салотовки тощо). В їжі дотримувались українських звичаїв (борщ із буряковим квасом, вареники, галушки). Майже всі поселення були хліборобськими, ремісників було мало, існували додаткові промисли. У пісенному репертуарі переселенців панувала жвава великоруська частушка, літні люди співали довгих пісень, часто й українських» [4, с. 196–206].

Приблизно в той самий час, у 1927 році, у Семипалатинській губернії у складі етнографічного загону Казахстанської експедиції АН СРСР працював відомий дослідник Опанас Бежкович, який також зібрав унікальний польовий матеріал щодо етнокультури й матеріального побуту українських

переселенців, який став основою подальших наукових праць [16, с. 55–56]. Ці дослідження мали на меті з’ясувати «ступінь та форми принатурення українців у нових для них фізико-географічних і культурно-економічних умовах Казахстану та виявити елементи культурно-господарчого впливу українців на казахів і навпаки». Відносно цього регіону у своїх працях науковець зауважив, що місцеві українці використовували типові орні знаряддя праці, надавали перевагу першочерговому забезпеченню родин не побутовими пожитками, а агротехнікою, застосовували традиційну для України будівельну техніку й сировину (глину, солому, дерево), зводили типові для України житла з характерним оздобленням, орієнтувалися на традиційні харчові пріоритети (круп’яно-борошняні), культивували городництво, садівництво і квітникарство. О. Бежкович зазначав, що прив’язаність переселенців до садівництва була такою великою, що «сади» створювали не з фруктових дерев, а з черемшини, тополі, верби й осокорів, адже через суворі зими фруктові дерева там вимерзали. Основним видом господарських занять українців у Казахстані було землеробство, яке репрезентувало всі етапи вирощування зернових – від обробітку ґрунту, техніки рільництва, догляду за рослинами, збору врожаю та його переробки до поливного землеробства тощо [2; 3].

Ще від часів перших переселенців чимало сіл і станиць складалося з різного населення. Кожна частина жила окремо, тому, бувало, казали: «У хохлів». Водночас у багатоетнічному оточенні поступово створювалася ситуація природних культурних взаємовпливів, насамперед з російським населенням, а також з місцевим казахським, яке в разі необхідності або нестачі врожаю ділилося м’ясом, юртами. Від казахів українці запозичили місцеві породи коней, великої рогатої худоби, кіз і верблюдів, елементи народної ветеринарії, засоби зимового утримання («тебенівка») і літнього випасу. Навчилися регулювати репродукційну функцію худоби,

раціонально використовувати її в місцевих погодних умовах, запозичили використання тваринних матеріалів, процес обробки шкіри, особливо вовни, з якої виготовляли віжки на упряж худоби, а також дуже поширені тоді коши (їх клали, коли доводилося спати надворі, на підлозі або на печі). З іншого боку, українці в Казахстані доповнили запозичені культурно-господарські надбання елементами власних національних традицій та навичок – часткове підгодовування тварин сіном під час зимового випасу; удосконалення конструкцій зимівника, змашування долівки рудою глиною для захисту від комашні тощо [3, с. 173–175]. Обмінювали худобу на товари, передавали досвід господарських робіт: «...і до цього часу від казахів можна почути, що саме українці навчили їх вирощувати хліб... Саме хліборобські традиції є тим неоцінним внеском України у перетворення Казахстану на важливий хліборобський регіон Центральної Азії» [20, с. 26]. Українці привозили із собою насіння овочів, ягід, плодівих дерев, вчили казахів, як займатися городництвом та садівництвом. Казахи своєю чергою запозичили ярмо українського типу, перейняли досвід зимового вигодовування тварин – заготівлю кормів, поєднання тебенівки із загінно-стійловим утриманням. Українці, які мешкали в сільській місцевості (аулах), вивчали казахську мову. Ще до війни траплялися шлюби казахів з українцями. Деякі родини казахів підселялися до українських сіл, працювали разом у колгоспах, на великих підприємствах, займали керівні посади, опановували українську мову. У радянський період кількість міжнаціональних шлюбів значно збільшилася, переважно серед міського населення. Загалом між казахами та українцями встановлювалися переважно дружні стосунки, один одного називали «тамир» («друг», «приятель», «побратим») [6].

Наступна хвиля переселень мала репресивно-депортаційний характер. У період насильницької колективізації селянських господарств і розкуркулення з України на

схід СРСР, у тому числі в Казахстан, було вислано близько мільйона осіб. «Ворогами народу» ставали не лише селяни-куркулі, але й середняки та багато інтелігенції; з них формувалася категорія «спецпереселенців». Вагомим чинником цих процесів стало насильницьке приєднання Західної України до Радянського Союзу в 1939 році й подальші масові депортації. Окрім того, під час радянської індустріалізації в 1930-х роках значні міграційні потоки спрямовувалися в новостворювані промислові центри Казахстану. Незважаючи на постійний наплив нових поселенців, репресивна машина виконувала свою жахливу справу. Тому, як видно з перепису 1939 року, кількість українців помітно зменшилася до 658,3 тис. осіб (10,7 %).

Черговий етап міграційних змін припадає на період Другої світової війни й пов'язується з процесами масової евакуації. На початку 1940-х років з України було евакуйовано чимало заводів, десятки тисяч фахівців і членів їхніх родин, а також громадських установ (дитячі будинки тощо). Багато хто з евакуйованих залишився в Казахстані на постійне проживання. Дітей передавали на всиновлення, представників інших категорій працевлаштовували в колгоспах, радгоспах, на промислових підприємствах. Наприкінці війни й у перші повоєнні роки повернулася політика репресивних переселень. Табори й спеціальні поселення зі значною кількістю українського «контингенту», що діяли в Караганді, Жезказгані, Акмолі, поповнювалися колишніми військовополоненими, а також в'язнями-українцями, які брали участь у складі повстанських з'єднань ОУН-УПА й боролися як із фашистськими окупантами, так і з радянським сталінським режимом. Наприклад, 1947 року в Казахстан вислали 3161 родину «оунівців» у складі 8199 осіб [17, с. 60]; 1950 року в таборі «Степове» з 28,8 тис. в'язнів українців було 15,4 тис. (53,5 %). Значна кількість українців була у всіх таборах сумнозвісних «КарЛАГу» та «СтепЛАГу». Усього їх упродовж 1944–

1955 років налічувалося понад 200 тис. осіб, переважно в Казахстані [15, с. 6].

Остання масова хвиля переселень українців у Казахстан пов'язана з радянською трудовою міграцією – освоєнням від 1954 року цілинних і перелогових земель. Тоді за «комсомольськими путівками» та «органборами» до Казахстану приїхало кількасот тисяч осіб (переважно молоді) майже зі всіх регіонів України. Тільки за перші два роки прибуло понад 80 тис. осіб, а загалом за 1954–1973 роки в Казахстан з України було відправлено 278,6 тис. робітників, 65,4 тис. родин, у яких нараховувалося 229,1 тис. осіб [15, с. 266]. Протягом 1950-х років вихідці з України організували понад 90 радгоспів. Чимало з них мали такі географічні назви, як «Київський», «Харківський», «Полтавський», «Херсонський» тощо [11, с. 29]. Подальша доля цих прибулих різна – хтось згодом повернувся додому, хтось залишився в Казахстані назавжди. Цілина стала потужною (за статистичними показниками) та важливою (за змістом та підсумками) добою в історії формування української діаспори в Казахстані, яка завдяки цілинникам і дотепер зберігає деякі національні риси [19, с. 22–23, 26–29]. Цілинний етап переселень тривав до кінця 1960-х років, унаслідок чого кількість українців у Казахстані в другій половині ХХ ст. поступово збільшувалася і з часом відносно стабілізувалася: у 1959 році – 762,1 тис. осіб (8,2 %), 1970 р. – 933,4 (7,2 %), 1979 р. – 897,9 (6,1 %), 1989 р. – 896,2 (5,4 %). Загалом у новітній літературі стосовно Казахстану виділяється кілька піків міграційної активності («пікові періоди прибуття українців») з відповідними чинниками: 1905, 1930–1931, 1954–1960, 1992–1996 роки [7, с. 56–58].

Утім, від рубежу 1980-х і 1990-х років кількість українців, які проживали в Казахстані, почала зменшуватися. Перший державний перепис 1999 року вже в незалежному Казахстані надає такі дані – 547 тис. осіб (3,7 %); за підсумками другого загальнонаціонального перепису 2009 року, чисель-

ність українців склала 333 тис. осіб (2,1 %). За даними поточної державної статистики, на початку 2019 року в Казахстані мешкало вже 270,9 тис. українців (1,5 %) [22]. Отже, кількість українців, у порівнянні з останнім радянським переписом 1989 року, зменшилася за 1990–2010-ті роки загалом на 69,8 %, тобто на дві третини. Таке швидке кількісне зменшення представників українського етносу в Казахстані слід пов'язувати з кількома важливими факторами – міграційними (рееміграція – повернення в Україну або переїзд в Росію), етнодемографічними (висока смертність, низка народжуваність), етносоціальними (значна перевага кількості літніх людей, нестача представників молодших поколінь) і асимілятивними (втрата національної самосвідомості в умовах урбанізації, переважно російського інформаційно-культурного простору) процесами, кожен з яких має стати об'єктом додаткових досліджень.

Перепис 2009 року показав загальний соціальний портрет українців Казахстану – це здебільшого міське населення (79 %), жінок більше ніж чоловіків (54,2 %, і 45,8 % відповідно), молоді до 30 років небагато – 27,6 %, переважають люди середнього (30–50 років) – 44,4 % або літнього віку (старше 60 років) – 28 %, значна частина українців має середню або вищу професійну освіту – 42,8 % [13].

У сучасному Казахстані місцями найбільш компактного проживання українців є Костанайська (71,7 тис. осіб, або 8,2 % від загальної кількості населення), Карагандинська (40,1 тис., або 2,9 %), Павлодарська (32,3 тис., або 4,3 %), Акмолінська (31,8 тис., або 4,3 %), Північно-Казахстанська (22,8 тис., або 4,1 %), Актюбінська (21,6 тис., або 2,5 %) області. Найменше українців в Туркестанській (904 особи, або 0,05 %), Атирауській (756, або 0,12 %), Кизилординській (261, або 0,03 %) областях. Отже, українці розселені переважно на півночі та в центрі Казахстану. Помітною є частка українців серед мешканців великих міст – Костаная (16,9 тис., або

7 %), Караганди (14,8 тис., або 3 %), Нур-Султана (14,2 тис., або 1,3 %), Павлодара (14 тис., або 3,9 %), Актобе (11,7 тис., або 2,7 %), Алмати (10,4 тис., або 0,6 %), Петропавловська (4,5 тис., або 2 %). По сільських районах найбільша питома вага українців простежується у Федоровському районі Костанайської області (25,56 %), Успенському районі Павлодарської області (20,61 %), Сарикольському (18,24 %) і Денисовському (16,29 %) районах Костанайської області [1]. Сьогодні на сучасній мапі Казахстану ще можна побачити села з українськими географічними назвами, наприклад Київка (Карагандинська обл.), Полтавка (Акмолінська, Костанайська, Західно-Казахстанська та Північно-Казахстанська обл.), Золотоноша, Краснокиївка, Новоукраїнка, Санжар, Українське, Черкаське, Чернігівське (Північно-Казахстанська обл.), Тавричеське, Українка (Східно-Казахстанська обл.), Херсон (Актюбінська обл.), Луганськ, Харківка, Херсонка, Чигиринівка (Павлодарська обл.), Барвіновка, Малоросійка, Севастополь, Тавричанка (Костанайська обл.) та ін.

Незважаючи на значні асиміляційні процеси, українці в Казахстані зберігали свої традиційні етнографічні особливості до середини ХХ ст. й навіть пізніше, що проявлялося в житті, одязі, кухні, обрядах тощо. Так, наприклад, у селах Східного Казахстану весілля тривало за звичаєм два дні. Стіни хат прикрашали вишитими килимами й рушниками, на стіл виставляли куманці, барильця, дерев'яні миски для короваю, розписані глиняні макітри, глечики, пучки необмолочених колосків пшениці. Весілля складалося з трьох актів із відповідним змістом і порядком дій: сватання, заручини та власне весілля. На сході Казахстану коровай випікали родичі нареченого. Вінчання зазвичай проходило одного дня з народним весіллям, переважно перед «посадом» – головним дійством, до якого входили обряди «розплітання коси» й покриття голови нареченої очіпком з наміткою чи хусткою. Молоду садили на

діжку, розплітали їй косу і мастили волосся маслом або медом. На другий день весілля проводився обряд ритуального обмивання молодят водою. Через суворий клімат у Казахстані купання в річці замінювали ритуальним миттям у лазні. У весільній обрядовості українці Казахстану дещо зберегли в незмінному вигляді, дещо запозичили в сусідніх народів – росіян і білорусів. Деякі стародавні обряди й досі здійснюють у сільській місцевості. Навіть на міських весіллях трапляється трансформований обряд викупу нареченої з численними конкурсами, загадками, піснями тощо. Через українців символічний обряд викупу нареченої за участю молоді став відомим і серед інших народів Казахстану [14].

У змішаних селах ранніх переселенців мова, як зауважувала В. Білецька, була у всіх спільна – «північно-великоруська говірка», що ввібрала в себе чимало українізмів. Українці поступово забували свою мову; зрідка, хіба серед родини, «пробалакувалися по-українському». Старші покоління переселенців ще спілкувалися між собою українською, молодь – російською – «на людях», а мішаною – вдома. Приїжджих з України вітали дуже радо, цікавилися життям у далекій Батьківщині, українською літературною мовою, про яку мали чудернацькі уявлення [4, с. 204–205].

Тенденція до втрати мови проявлялася поступово, але досить чітко. Якщо за переписом 1926 року, рідною мовою називали українську 78,7 % українців Казахстану, то згодом цей відсоток безповоротно зменшувався: у 1939 р. до 62,4 %, 1959 р. – 60,4 %, 1970 р. – 51,5 %, 1979 р. – 41,3 %, 1989 р. – 36,6 %, 1999 р. – 16,1 %, 2009 р. – 15,8 %. Найвищий рівень збереження рідної мови зафіксовано в міських жінок (18,1 %), найнижчий – у сільських чоловіків (12,9 %). В українців один з найвищих серед усіх народів Казахстану показник володіння як рідною мовою інших національностей – 84,2 % (за рахунок російської). Казахську мову розуміють 21,5 % українців, вільно читають – 7,2 %, вільно

пишуть – 5,2 %; у містах рівень володіння казахською мовою дещо вищий [13, с. 251–258]. Привертає увагу закономірність, яка полягає в тому, що рівень збереження рідної мови вищий в українців півдня і заходу Казахстану – Південно-Казахстанська (38,2 %), Жамбильська (36,7 %), Атирауська (31,9 %) обл. У Костанайській області живе 25,4 % від усієї кількості українців, але українську рідною мовою вказало лише 8,2 % українців. Тож, вірогідно, що на збереженість української мови впливає компактність проживання [7, с. 195]. Деякі заходи щодо підтримки національної мови вживаються й сьогодні. У сучасному Казахстані діє Державна програма розвитку й функціонування мов на 2011–2020 роки. У Нур-Султані є державна освітня установа – навчальний комплекс «Дитячий садок, школа, гімназія № 47», де за програмою факультативно вивчають українську мову і літературу, організовано шкільний музей, встановлено зв'язки з Посольством України в Республіці Казахстан та іншими установами Казахстану та України. У таких містах, як Нур-Султан, Караганда, Костанай, Актобе, Аксу, Екібастуз (два останні – Павлодарської обл.) при регіональних етнокультурних об'єднаннях діють недільні школи й факультативи з вивчення української мови.

За даними перепису 2009 року, абсолютна більшість українців Казахстану є християнами (90,7 %), невіруючими – 7,3 %, послідовниками ісламу – 0,9 %; є також представники інших конфесій. Серед жінок частка віруючих трохи більша. З-поміж християн значно переважають православні. Існує митрополичий округ Російської православної церкви Московського патріархату (РПЦ МП) із центром у Нур-Султані, який охоплює дев'ять епархій. Також є прихожани Української греко-католицької церкви (УКГЦ), історія якої починається від 40–50-х років ХХ ст., коли значна кількість репресованих та депортованих осіб після відбуття ув'язнення залишилася там на примусовому поселенні.

Адміністративний центр Української греко-католицької Апостольської делегатури в Казахстані та Середній Азії розміщено в Караганді. Саме тут 1993 року була зареєстрована перша офіційна парафія. Сьогодні в Казахстані діють шість парafій; храми в Караганді (Покрови Пресвятої Богородиці), Павлодарі (Святих Апостолів Петра і Павла), Сатпаєві Карагандинської області (Святої Рівноапостольної княгині Ольги), Нур-Султані (Святого Йосифа Обручника); каплиця Різдва Пресвятої Богородиці в с. Шидерти Павлодарської області. Прихожани парафії в Алмати, не маючи свого приміщення, відвідують римокатолицький храм. В інших населених пунктах також існують деякі громади. Греко-католицькі парафії Казахстану є важливими центрами української культури і мови.

До середини ХХ ст. українські поселенці в Казахстані, особливо сільські жителі, протистояли асиміляційним процесам, насамперед у російськомовному середовищі. Завдяки постійним потужним міграційним напливам українцям вдавалося зберігати національно-етнічну самобутність, прагнення до рідної культури. Перше національно-культурне об'єднання українців у Казахстані виникло ще наприкінці радянського періоду (у 1989 р.) в тодішній столиці – м. Алма-Аті (нині – Алмати). Головою був уродженець Донеччини, відомий учений-мовознавець, тюрколог, професор О. Гаркавець. За часів незалежності Казахстану розпочався активний процес національно-культурного відродження української спільноти, який спирався на положення Конституції Республіки Казахстан щодо вільного розвитку культур та етносів країни. До кінця 1990-х років діяло вже 13 українських національно-культурних центрів, зокрема, у Павлодарі, Семіпалатинську, Акмолі (сьогодні – Нур-Султан), Караганді, Костанай та ін. Тоді на часі постало завдання з координації їхніх дій. Певні зобов'язання взяла на себе Асамблея народів (нині – народу) Казахстану, яку створено в 1995 році [18, с. 107–108].

Сьогодні в Казахстані діють два загально-республіканських об'єднуючих центри. У 1999 році створено Асоціацію «Українці Казахстану», до складу якої входять 12 обласних етнокультурних центрів і товариств, при яких діє низка самодіяльних фольклорних, хорових, вокальних, хореографічних, інструментальних ансамблів, у тому числі молодіжних, а також недільні школи та факультативи, бібліотеки, музейні кімнати. Асоціація, яка є членом Світового конгресу українців (СКУ), Української всесвітньої координаційної ради (УВКР), докладає чимало зусиль для розвитку української мови, культури, національних традицій і звичаїв, самосвідомості, розширення міжнародних зв'язків, зміцнення миру і дружби між етносами. Творчі колективи беруть участь у різноманітних концертних програмах (фестивалі, вечори, святкування тощо). Від 2005 року діє об'єднання юридичних осіб «Рада українців Казахстану», до складу якої входять 11 українських міських і обласних етнокультурних центрів [18, с. 409]. «Рада», яка є структурним підрозділом Асамблеї народу Казахстану, має на меті сприяти зміцненню миру між народами Республіки Казахстан, розвитку культурного співробітництва між Казахстаном і Україною та зв'язків українців з їхньою історичною батьківщиною, збереженню етнічної цілісності, культури, традицій і звичаїв етносу, вивченню української мови, роботі з молоддю, підтримці зв'язків зі світовою діаспорою. У Будинку дружби в м. Нур-Султані зберігаються експонати з історії і культури України, декоративно-прикладного мистецтва, українська бібліотека. У регіональних відділеннях існують самодіяльні творчі вокально-танцювальні колективи, творчі гуртки, музейні кімнати. Щороку проводяться обласні, республіканські та міжнародні фестивалі, концерти, виставки, ведеться благодійна робота. Загалом у Казахстані сьогодні діє понад 20 українських товариств. Також існують україномовні засоби масової інформації – у Нур-Султані (у 1994–2004 рр. – в Алмати) виходить Республіканська газета українців

Казахстану «Українські новини» (видавець – Український культурний центр «Ватра», головний редактор – Т. Чернега); у Караганді в 2015 році засновано часопис «Вісник» (видавець – обласне товариство української мови імені Тараса Шевченка «Рідне слово», головний редактор – В. Петрів); у Павлодарі на обласному радіо з 1998 року щомісяця виходить радіопередача «Українська родина» (засновник – Павлодарське обласне товариство української культури ім. Т. Г. Шевченка, головний редактор – М. Парипса). На базі Євразійського національного університету імені Льва Гумільова (м. Нур-Султан) 2011 року на підставі Меморандуму про взаємне співробітництво з Посольством України в Республіці Казахстан створено Український центр науки і культури, який має досвід з проведення семінарів, конференцій, круглих столів тощо; у 2012, 2014, 2018 роках тут проходили науково-просвітницькі Міжнародні Шевченківські читання (почергово в Казахстані й Україні). Також у столиці Казахстану при Посольстві України діє Український культурно-інформаційний центр, який сприяє проведенню виставок, презентацій, національних свят тощо.

Отже, незважаючи на негативні етнодемографічні та асиміляційні процеси, українці Казахстану залишаються вагомою часткою його різноманітного етнокультурного простору, посідаючи за чисельністю поки що загальне четверте місце (після казахів, росіян, узбеків, але ненабагато випереджаючи уйгурів і татар). Наступний національний перепис населення в Казахстані, запланований на 2020 рік, найімовірніше, підтвердить зазначені вище тенденції і надасть нові дані для проведення порівняльних етностатистичних досліджень. Загальна наукова тема «Українці Казахстану» має свою історіографію, у структурі якої є помітною значна перевага праць, спрямованих на вивчення таких проблем, як переселенство, міграції, депортації, репресії, що зумовлено безперечною соціальною актуальністю цих питань і наявністю джерельної бази. Водночас в умовах

1

1 – рушник з Українського кабінету Обласного будинку дружби. м. Усть-Каменогорськ Східно-Казахстанської обл., Казахстан. З архіву Українського культурного центру м. Усть-Каменогорська

2

2 – рушник Лідії Хамрачової. м. Петропавловськ Північно-Казахстанської обл., Казахстан. Світлина Д. Чернієнка (2018 р.)

3

3 – рушник Ярослави Волкович. м. Усть-Каменогорськ Східно-Казахстанської обл., Казахстан. Світлина Д. Чернієнка (2018 р.)

Зустріч гостей українською громадою. с. Костянтинівка Карагандинської обл., Казахстан. З архіву українського товариства «Ватра» (2015 р.)

Зустріч гостей в архітектурно-етнографічному музеї м. Усть-Каменогорська Східно-Казахстанської обл., Казахстан. З архіву Українського культурного центру м. Усть-Каменогорська (2010-і рр.)

Святкування 15-річчя Товариства українців м. Нур-Султана «Оберіг». Казахстан. Світлина Д. Чернієнка (2018 р.)

Храм Святого Йосифа Обручника (УГКЦ). м. Нур-Султан, Казахстан.
Світлина Д. Чернієнка (2018 р.)

Бістро «Хуторок». м. Актау Мангістауської обл., Казахстан.
Світлина Д. Чернієнка (2014 р.)

стрімого скорочення проявлень автентичної побутової національної культури, відходу із життя людей старших поколінь (основних носіїв народних традицій, звичаїв і мови) набуває значення необхідності здійснення саме етнографічних та фольклористичних розвідок з метою збереження історичної пам'яті й фіксування зникаючих артефактів. Проведення такої роботи поки ще можливе, оскільки залишається частка сільсько-

го населення – хранителів культурної спадщини – у залишках історико-географічної матриці українських сіл Казахстану. Крім того, цінні етнографічні джерела, що їх досі не введено в науковий обіг, можуть зберігатися в деяких музейних фондах (наприклад, у фондах Центрального державного музею РК в Алмати, Східно-Казахстанського обласного архітектурно-етнографічного і природно-ландшафтного музею-заповідника та ін.).

Список використаних джерел

1. Административное деление Казахстана. *Howling Pixel*. URL : https://howlingpixel.com/i-ru/Административное_деление_Казахстана (дата звернення 17.09.2019)
2. Бежкович А. Общий очерк быта украинцев-переселенцев Семипалатинского округа КА ССР. АНФРФ ИМФЕ. Ф. 1. Од. зб. 292.
3. Бежкович А. Украинцы-переселенцы Семипалатинской губернии. *Материалы комиссии экспедиционных исследований*. Ленинград, 1930. Вып. 16.
4. Білецька В. В степах Казахстану [Б. м.] [Б. р.]
5. Даутова С. «Поездка полтавских ходоков в Семиречье» – путешествие во времени. *Достық – Дружба*. 2006. № 9–10.
6. Елтін А. Украинцы в Казахстане (06.10.2017). *Yvision.kz*. URL : <https://yvision.kz/post/776304> (дата звернення 15.09.2019).
7. Зубик А. Українська діаспора: суспільно-географічне дослідження. Львів : Видавництво «ПРОСТІР М», 2019.
8. Казахстан – Украина: дороги и перекрестки, 1917–2008. *Сборник воспоминаний и документов*. Алматы, 2009.
9. Мазука Л. Закордонне українство в Казахстані: історія та сучасність. *Стратегічні пріоритети*. 2008. № 3(8).
10. Мазука Л. Формування української меншини в Казахстані (80-ті рр. XIX ст. – початок 30-х рр. XX ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук. Київ, 1996.
11. Макаренко А. Украинцы. Алматы, 1998.
12. Маханова А. О. К истории расселения украинцев в Уральской и Тургайской областях в конце XIX – начале XX вв. *Образование и наука XXI века – 2010*. URL : http://www.rusnauka.com/28_OINXXI_2010/Istoria/72407.doc.htm (дата звернення 10.09.2019).
13. Национальный состав, вероисповедание и владение языками в Республике Казахстан. *Итоги национальной переписи населения 2009 года в Республике Казахстан. Статистический сборник*. Астана, 2010.
14. Резонтова М. Особенности украинской свадьбы на Востоке Казахстана. *История и культура народов Юго-Западной Сибири и сопредельных регионов (Казахстан, Монголия, Китай) : материалы междунар. науч.-практич. конференции*. Горно-Алтайск, 2012.
15. Сергійчук В. Депортації українців до Казахстану. Київ, 2018.
16. Скрипник Г. Народознавчі дослідження Опанаса Бежковича – вченого з Кубані. *Народна творчість та етнологія*. 2015. № 2.
17. Украинцы в Центральном Казахстане. Караганда, 2007.
18. Украинцы. *Народ Казахстана. Энциклопедия*. Алматы, 2016.
19. Українці Казахстану. Київ, 2004.
20. Чабан А. Хліборобські традиції українців у Республіці Казахстан. *Український селянин*. 2015. Вип. 15.
21. Чернега Т. Українці в Казахстані: з історії переселень. *Українські новини*. 2012. № 9.
22. Численность населения Республики Казахстан по отдельным этносам на начало 2019 года. *Электронное Правительство РК*. URL : https://data.egov.kz/datasets/view?index=kazakhstan_respublikasy_halkyny (дата звернення 10.09.2019).

References

1. (2019) Administrative Division of Kazakhstan. *Howling Pixel*. [viewed 17 September 2019]. Available from: https://howlingpixel.com/i-ru/Admynystratyvnoe_deleniye_Kazakhstana.
2. Bezhkovich A. General Essay of the Life of Ukrainians-Resettlers of Semipalatinsk District of the KA SSR. Archival Scientific Funds of Manuscripts and Audio-Records of NASU IASFE, Fund 1, Unit of Issue 292.

3. Bezhkovich A. (1930) Ukrainians-Settlers of Semipalatinsk Governorate. *Materials of the Commission of Expeditionary Researches*. Leningrad, Iss. 16.
4. Biletska V. In the Steppes of Kazakhstan. [Place and year of edition are unknown].
5. Dautova S. (2006) "A Trip of Poltava Walkers to Semirechie" – a Time Travel. *Dostyk – Druzhba*, no. 9–10.
6. Eltin A. (2017) Ukrainians in Kazakhstan [viewed 15 September 2019]. Available from: <https://yvision.kz/post/776304>.
7. Zubyk A. (2019) Ukrainian Diaspora: Social-Geographic Research. Lviv: Vydavnytstvo «PROSTIR M».
8. (2009) Kazakhstan – Ukraine: Roads and Crossroads, 1917–2008. *Collection of Memoirs and Documents*. Almaty.
9. Mazuka L. (2008) Foreign Ukrainians in Kazakhstan: History and Contemporaneity. *Strategical Priorities*, no. 3 (8).
10. Mazuka L. (1996) Formation of Ukrainian Minority in Kazakhstan (the 1880s – beginning of the 1930s). *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv.
11. Makarenko A. (1998) Ukrainians. Almaty.
12. Makhanova A. (2010) On the History of Ukrainians Resettlement in Ural and Turgai Regions in the Late XIXth – Early XXth Centuries. *Education and Science of the XXI Century – 2010* [viewed 10 September 2019]. Available from: http://www.rusnauka.com/28_OINXXI_2010/Istoria/72407.doc.htm.
13. (2010) National Structure, Religion and Languages Mastering in the Republic of Kazakhstan. *Results of the National Census of Population of 2009 in the Republic of Kazakhstan. Statistical Collection*. Astana.
14. Rezontova M. (2012) Features of Ukrainian Wedding in the East of Kazakhstan. *History and Culture of the Nations of South-Western Siberia and Contiguous Regions (Kazakhstan, Mongolia, China): Collected Papers of International Theoretical and Practical Conference*. Gorno-Altaiisk.
15. Serhiychuk V. (2018) Deportations of Ukrainians to Kazakhstan. Kyiv.
16. Skrypnyk H. (2015) Ethnological Studies of Opanas Bezhkovych – a Scientist from Kuban. *Folk Art and Ethnology*, no. 2.
17. (2007) Ukrainians in Central Kazakhstan. Karaganda.
18. (2016) Ukrainians. *People of Kazakhstan. Encyclopaedia*. Almaty.
19. (2004) Ukrainians of Kazakhstan. Kyiv.
20. Chaban A. (2015) Farming Traditions of Ukrainians in the Republic of Kazakhstan. *Ukrainian Peasant*, Iss. 15.
21. Cherneha T. (2012) Ukrainians in Kazakhstan: From the History of Resettlements. *Ukrainian News*, no. 9.
22. (2019) A Number of the Population of the Republic of Kazakhstan according to Certain Ethnic Groups to the Beginning of 2019. *Electronic Government of the RK*. [viewed 10 September 2019]. Available from: https://data.egov.kz/datasets/view?index=kazakhstan_respublikasy_halkyny.